

ÅKE HOLMBERG

PROFESSOR EMERITUS ÅKE HOLMBERG avled den 21 december 2006, 91 år gammal. Han var ledamot i Vitterhetsakademien sedan 1976.

Åke Holmberg föddes i Göteborg och förblev i hela sitt liv staden trogen. Han kom ur liberal och religiöst engagerad medelklass. Fadern Ernst Holmberg var tillsynslärare och särskilt modern Kerstin förmedlade en religiös tradition. Åke Holmberg har berättat vilket starkt intryck det gjorde på honom när hans morfar, som tillhörde Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och var engagerad i missionsverksamheten, föll på knä och ledde bönen med sina barnbarn. Efter studentexamen på Hvitfeldtska läroverket började han utbilda sig vid Göteborgs Högskola. Som student var han aktiv också i föreningslivet och blev snart studentkårens ordförande. Studierna fullbordades hos den vittberömda historieprofessorn Curt Weibull med en doktorsavhandling 1946: *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*.

Åke Holmbergs skolgång och universitetsutbildning inföll under en tid då nazismen bredde ut sig i Europa och det andra världskriget pågick runt Sverige. Politiska diskussioner och praktiska ställningstaganden var ständigt aktuella. Curt Weibull var Högskolans rektor och

han var lika bestämd som studentkårens ledning när det gällde att avvisa nazismen och dess anhängare. Åke Holmberg var också entydig i sin politiska inriktning. Han fick för övrigt personligen uppleva den tyska ockupationen på nära håll under en stipendietid i Köpenhamn. Valet av avhandlingsämne skall ses i detta sammanhang; skandinavismen var en nordisk rörelse med udden mot Tyskland och slutsatserna av avhandlingen skickliga analys av opinioner och eliter innebar en uppvärdering av skandinavismen.

Curt Weibull utbildade ett stall av framstående elever i Göteborg. En av favoriterna var Åke Holmberg, som han också öppnade möjligheter för vid institutionen. Men docenten Holmberg hade sedan barndomen närt en dröm om att resa ut som missionär. Curt Weibull tyckte inte om idén. I sin besvikelse lät han andra bland sina adepter förstå att han hellre hade sett någon av dem ge sig av till Afrika. Men Åke Holmberg reste 1947 på uppdrag av Svenska Kyrkans Mission till Natalprovinsen i Sydafrika. Där hjälpte han till att bygga en missionsstation och en skola i Mapomulo, där han sedan undervisade blivande lärare.

Efter tre år kom han tillbaka till Sverige och fick en tjänst som docent vid Uppsala universitet. Samtidigt var han ordförande i Sveriges kristliga studentrörelse. Efter ett par år återvände han till Afrika, denna gång för att under en ny tvåårsperiod arbeta som rektor för ett pojkläroverk i provinsen Bokoba söder om Viktoriasjön i dåvarande Tanganyika.

År 1957 återvände Åke Holmberg definitivt till Sverige. Han fick en docenttjänst vid Göteborgs universitet och arbetade samtidigt som lektor vid den liberalt och progressivt inriktade Samskolan. Han hade inte kopplat bort sitt historieintresse under åren i Afrika, utan återvände med idéer och kunskaper om kontinentens historia. Resultaten blev ett stort och banbrytande arbete som kom 1966: *African tribes and European agencies: colonialism and humanitarianism in British South and East Africa 1870–1895*. I centrum för framställningen står kampen mellan missionärer och exploatörer under kolonialismens höjdpunkt. Perspektivet

är det lokala och källorna i hög grad skapade av de lokala aktörerna, ”the men on the spot”. Återigen spårar man Åke Holmbergs eget ställningstagande; koloniernas frigörelse började efter kriget att diskuteras som världspolitikens kanske viktigaste fråga och det var inget tvivel om att Åke Holmberg var mycket engagerad i saken.

African tribes and European agencies var nyckeln till den professur med särskild inriktning på modern historia som Åke Holmberg något oväntat fick en chans att erövrå år 1964. Under sina två decennier som professor vid Göteborgs universitet skulle han fortsätta att driva sin Afrikaforskning. Han skaffade medel till en särskild forskarassistenttjänst i ämnet och ledde fyra elever med inriktning på olika delar av Afrika fram till doktorsexamen. Göteborgsinstitutionens u-landshistoria var en annan än den vänsterradikala och strukturhistoriska som blommade upp på 1970-talet, men den var för den skull inte mindre engagerad.

Själv gav han sig på det djärva projektet att på egen hand skriva en världshistoria. *Vår världs historia* kom ut när Åke Holmberg just pensionerats 1982. Här ses världen ur en icke eurocentrisk synvinkel och med ett brett perspektiv. Korta och lokala händelser som fransk-tyska kriget 1870 får ingen plats i en sådan historia, men de agrara och industriella revolutionerna blir viktiga och personer med globalt inflytande som Mahatma Gandhi får ett självklart utrymme. De andliga och religiösa sidorna av samhällsutvecklingen betonas mer än vad som är vanligt och de kristna och islamska religionerna spelar sina självklara huvudroller som formande element i människans historia.

Ett annat, besläktat tema i Åke Holmbergs författarskap är hur vi i Europa genom åren sett på världen utanför vår egen kontinent. En första volym kom 1988 och hette *Världen bortom Västerlandet, svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet fram till första världskriget*. Två ytterligare volymer med samma inriktning följde på 1990-talet. I den ena förlänger han tidsperioden över mellankrigstiden och i den andra gör han en jämförelse mellan svenska respektive franska skolböcker i synen på omvärlden. Det är intressant att följa hur i grunden respektfull européernas hållning är till främmande kulturer före 1800-talet, men hur sedan synen blir alltmer rasistisk samtidigt som kunskapen ökar. Dessa arbeten skrev han alltså efter sin pensionering; att sluta skriva föll honom aldrig in.

De som kunde följa honom i hans trägna sittande på universitetsbiblioteket i Göteborg har vittnat om hans sätt att arbeta. Han läste in sig länge och grundligt, men fattade inte sin välvässade blyertspenna förrän han smält stoffet och tänkt färdigt. Sedan ändrade han nästan aldrig i sina formuleringar. Resultatet blev en tät och stilistiskt medveten prosa.

Många hade glädje av Åke Holmbergs administrativa förmåga och sina idéer kunde han på så sätt applicera i många sammanhang. Som medlem av Rotary låg han bakom tillkomsten av ett studenthem i Göteborg och organisationens stipendieprogram. Hans klubb var för övrigt

den första i staden som valde in en kvinnlig medlem. Som mångårig ordförande för kyrkorådet var han med om att driva Annedals församling i en modern och liberal riktning. De två första kvinnliga prästerna i stiftet verkade där, man var först med gudstjänster och välsignelseakter för homosexuella och latinamerikanska så kallade befrielsesteologer från Nicaragua genomförde en fredsgudstjänst i församlingskyrkan.

Att lära ut och popularisera var viktigt för Åke Holmberg. Han tillhörde inte de gymnasielektorer som bittert går och sörjer en utebliven akademisk karriär. Han tyckte om att undervisa på Samskolan och han var omtyckt som lärare. Tillsammans med två kolleger författade han en gymnasielärobok i historia, som var innehållsmässigt kringsynt och pedagogiskt väl genomarbetad. Eleverna räknade ut att han också var författare till de mycket populära detektivromanerna om Ture Sventon. Det var inte bara det att författarnamnet lockade till detta misstag; själva den lätt absurda humorn hos deras lektor var en klar indikation. Samma lätta anslag kunde också radiolyssnare njuta av. I många år framträdde Åke Holmberg tillsammans med några likasinnade Göteborgshistoriker i programmet ”Nu och då”. Det var upplagt som interna frågesporter mellan deltagarna och blev en form av lättillgängliga miniseminarier, folkliga i ordets bästa mening. Han trodde på den historiska bildningens roll och menade att yrkeshistoriker hade en skyldighet att inte bara vaska fram sanningar ur arkiven, utan också att våga göra generella bedömningar och leverera översikter, grundade på bred beläsenhet. Han tog upp denna aspekt på sitt arbete bland annat i ett inlägg kallat ”Populariseringsproblematik” vid en nordisk fackkonferens i historisk metodlära 1971. Han gav också ut handböcker i svensk politisk historia.

Sin förmåga att med hjälp av vänlighet och humor skapa trivsel omkring sig demonstrerade Åke Holmberg i många sammanhang: som ordförande i studentkåren, som prefekt på sin institution, som ordförande i akademiska kören, som dekanus. När Åke Holmberg steg upp för att tala lutade man sig alltid förväntansfullt tillbaka och väntade på de övåntade

och spirituella kombinationerna av tankar och idéer som ofta ledde till eftertanke och alltid till leenden och skratt. Åke Holmbergs opretentiösa sätt och förmågan att se det humoristiska i livet betydde inte att han saknade temperament. Många har vittnat om de förmliga utbrott han kunde få, särskilt när hans grundläggande värderingar inte respekterades.

Det gick en sällsynt rak linje genom Åke Holmbergs livsgärning, präglad av tidiga intryck och bestående ideal. Man kan säga att han styrdes av två kallelser: den vetenskapliga, som inkluderade upplysning, och den religiösa, som krävde personligt engagemang för människor, för att inte säga mänskligheten. Förvånansvärt ofta gick de båda uppgifterna att förena, men det krävdes arbete. Det skulle mycket till för att slita honom från hans fasta plats i biblioteket vid Näckrosdammen. Som medlem av Vitterhetsakademien unnade han sig tyvärr sällan tiden att resa upp till våra sammanträden.

När Åke Holmberg fyllde nittio år fylldes hans och hustrun Margarethas hem en sista gång med kolleger, elever, körsångare och vänner från alla de kretsar där han själv rört sig med sin tilltalande kombination av pojkaktig lätthet och underliggande allvar. Han hade all anledning att vara nöjd med sin arbetsinsats under ett långt och verksamt liv.

Ulf Olsson